

КОНСТРУКЦІЯ МОДАЛЬНОСТІ В СУЧАСНІЙ ЯПОНСЬКІЙ МОВІ

Москальов Д. П.

Одним з найважливіших засобів вираження модальності в японській мові є усталені граматичні конструкції (УГК). УГК в японській мові – це аналітичні утворення різного складу, що представляють собою єдині граматичні одиниці, які мають узагальнені граматичні властивості та є носіями модальних значень, які знаходять в мові своє регулярне вираження. “УГК – це синтаксична одиниця, що має сталу структуру, яка складається з двох (сміслового і службового) компонентів та використовується в граматичних цілях” [Головнин 1963, 66].

УГК в японській мові відрізняються від усталених словосполучень, оскільки займають постійну синтаксичну позицію, “усталеними ці структури можна назвати тому, що форми зчеплення їх компонентів і склад другого компонента чітко визначені” [Головнин 1963, 66].

Незважаючи на те, що теми УГК, в тій чи іншій мірі, торкались в різних теоретичних працях з японського мовознавства, а також практично у всіх навчальних посібниках з японської мови, однак єдиного підходу ані до комплексного вивчення, ані до класифікації УГК у вітчизняних та іноземних роботах, на наш погляд, сформовано не було. Речення з УГК називають складними реченнями, а самі УГК – головним реченням [Головнин 1963, 64], іноді деякі з них (*ni chigai nai, kamo shirenai, ni hoka naranai*) вважаються модальними зв'язками [Лаврентьев 1998, 243], в японських посібниках УГК називають просто *hyogen* (“вираз”).

Проблема складу та структури УГК, їх функціональних особливостей і навіть їх значень вирішуються дослідниками по-різному. В комплексних посібниках з японської мови УГК, як правило, розглядаються поряд з системою дієслівних способів, однак набір УГК носить вибіркового характер, при тому, що деякі значення, наприклад спонукальності, можна виразити здебільшого за допомогою УГК.

Сиром'ятников М. О. наряду з модальними суфіксами, кінцевим елементами речення, дає характеристику ряду конструкцій, зокрема тим, що з'явилися в період до XVIII ст.

“Наряду с формантами склонения и спряжения японский язык располагает определенным количеством суффиксов и служебных слов, которые образуют особые грамматические конструкции и концовки, придающие предложению значение видимости, подобия, возможности, долженствования, окказиональности, становления действия, намерения совершить его и т.п. От сочетаний полнозначных слов (например, имени с глаголом) такие конструкции (если они состоят из двух морфем) отличаются тем, что оба основных слова являются служебными, не могут быть заменены синонимами (кроме стилистических), обладают одним общим значением, преимущественно модального характера” [Сыромятников 1978, 219].

Лаврентьев Б. П. в “Практической грамматике японского языка” не дає визначення УГК, однак приводить, зокрема, УГК, що виражає обов’язковість (*zaru o enai, naide wa iarenai*); УГК, як аналітичну форму заперечувального способу (*wake ni (wa/mo) ikanai (ikimasen)*); УГК зі значенням можливості (*koto ga dekiru*); а також УГК *koto ga agu* зі значенням “буває, що...”, *koto ni suru* зі значенням рішучості виконати дію, (*koto ni naru* – “бути вирішеним”, “виходить, що”) [Лаврентьев 1998].

Головнін І. В. в “Грамматике современного японского языка” [Головнин 1986] і в підручниках з японської мови [Головнин 1997, 2005] також наводить УГК, як можливі форми вираження різних модальних значень. У Головніна І. В., окрім конструкцій, що наводяться Лаврентьевим Б. П., аналізуються УГК, які у Лаврентьева Б. П. не є такими. Наприклад УГК, що виражає намір (*o/yo to omou, o/yo to suru*) у Лаврентьева Б. П. називається “устойчивыми словосочетаниями, близкими по функциям к аналитической форме” [Лаврентьев 1998, 148]. УГК зі значенням заборони (*tewa ikenai*) – сполучення форми на *te/de* зі службовими словами *ikenai, paganaï*. УГК зі значенням дозволу виконати дію (*temo ii*) – визначається як форма допустового стану на *temo (demo) ii* з допоміжним прикметником *yorishi, kekkona*. Данилов А. Ю. також називає *temo ii* УГК, причому зазначає, що “с неудовлетворением приходится констатировать, что только это значение <дозволу-незаперечення чи питання про дозвіл – Д. М.> данной конструкции отмечается” у Головніна І. В. та Лаврентьева Б. П. [Данилов 2004, 91].

Також Лаврентьев Б. П. не називає УГК конструкцію, що виражає перевагу даної дії (*ho ga ii*), яку приводить Головнін І. В.;

УГК, що виражає обов'язок (дієслово (чи зв'язка) в умовній заперечній формі (shinakereba+paranai) та УГК, що виражає обов'язковий спосіб (hazu des). Остання конструкція значиться як УГК і в Кутафьєвої Н. В. [Кутафьєва 2005], а Лаврентьев Б. П. називає це формальним іменником. Отже, подекуди дослідники уникають називати подібні конструкції УГК, оскільки цей термін не є загальноприйнятим в світовій японістиці. Так, наприклад, в довіднику з граматики японських авторів англійською мовою, подібні конструкції називаються phrase (koto ni naru, koto wa nai, made mo nai, nai koto mo/wa nai, neba paranai) чи auxiliary (zaru o enai, koto) [Makino, Michio Tsutsui, 1996]. Однак інколи під поняття УГК підводиться надто різномірні граматичні явища.

Так, в “Очерках практической грамматики японского языка” авторів Пряхіної Л. В. та Колеснікової А. А. [Пряхина, Колесникова 2007] дається визначення УГК, причому зазначається, що в японській мові основним формоутворюючим компонентом УГК є дієслово, а також, що УГК містять якийсь компонент значення, характеристику дії, що виражена смисловим дієсловом. І окрім вищезазначених, дається характеристика наступних УГК: kamo shirenai, koto mo aru, tari/dari, mo ireba (areba) mo iru, sureba suruhodo, temo/demo, te kara. Однак залишається незрозумілим, яким чином, наприклад, tari/dari, temo/demo чи te kara можуть бути усталеними граматичними конструкціями, оскільки tari (dari), як відомо, суфікс, який приєднується до дієслова, і з його допомогою утворюється багатократний вид. Так само можна б назвати УГК й ta (da) – суфікс минулого часу дієслів. Те ж саме відноситься й до temo/demo, які є формами допустового способу і приєднуються до основи смислового дієслова.

Робота Головніна І. В. “Синтаксис японского языка”, де наводиться класифікація модальних речень, та статті, де досить детально висвітлюються засоби вираження значень обов'язку та можливості за допомогою УГК, а також питання їх структури та функціонування, тим не менш, не вносять повної ясності в цю проблему ні в структурному, ні в змістовному плані [Головнин 1979, 1963, 1959]. Модальність взагалі і модальні УГК зокрема в японській мові – дуже об'ємна проблема, одразу охопити її неможливо, однак і роботи, присвячені окремим її розділам, також не висвітлюють значну кількість нюансів. Так, в роботі Данілової А. Ю., присвяченій, зокрема, конструкціям можливості, не

охоплюється весь комплекс конструкцій із значенням можливості [Данилов 2004].

Відомо, що УГК в тому об'ємі, який вони мають в сучасній японській мові сформувалися не одразу, а з'являлися поступово, причому кількість їх дедалі зростала, що пояснюється тенденцією до уточнення граматичних значень [Сыромятников 1978, 6]. Порівняння оригінального тексту антології Х ст. "Kokinshu" з текстом її перекладу на мову західної гілки XVIII ст. свідчить про те, що поява і широке розповсюдження модальних конструкцій – порівняно пізнє явище [Сыромятников 1978, 244]. "Сравнение существовавших в XVIII в. модальных суффиксов, концовок и устойчивых грамматических конструкций с современными показывает, что, в целом, это развивающаяся сторона грамматического строя японского языка. Употребительность и сочетаемость большинства концовок с течением времени растут" [Сыромятников 1978, 244]. Такі досить розповсюджені конструкції, як *koto ga dekiru*, *koto ni suru*, *koto ni natte iru*, в XVIII ст. майже не зустрічаються [Сыромятников 1978, 244]. Завдяки процесу збільшення кількості УГК розширювалось коло засобів для вираження відношення суб'єкта мовлення до дійсності. Однією з причин зростання кількості модальних конструкцій може бути той факт, що вони стали з'являтися на місці втрачених дієслівних способів, адже з 10 способів новояпонської мови в сучасній японській вчені нараховують 5–7 способів. Причому, як зазначає Сиром'ятников М. О., кінцеві елементи, зокрема усталені граматичні конструкції, не входячи до системи дієслівних способів, знаходяться на її периферії [Сыромятников 1978, 219].

Необхідно відмітити, що окрім модальності УГК можуть виражати категорію виду та спрямованості дії. Приклади службових компонентів: *te shimau*, *bakari da*, *ippo da*; *yaru*, *ageru*, *kureru* та ін [Головнин 1979, 269], [Лаврентьев 1998, 136–144].

Отже, поряд з дієслівними способами, модальними типами речень, інтонацією в японській мові існує окрема лексико-граматична категорія, за допомогою якої виражаються різноманітні відтінки модальних значень. УГК функціонально однорідні з дієслівними способами. Вони відносяться до всього речення і виражають можливість, нереальність, достовірність і т. п. та відтіняють значення дієслівного способу, чи визначають модальність висловлювання в цілому.

Видається доцільним вивчати УГК, спираючись на три підходи: структурний, компонентний та функціонально-семантичний.

Структурно всі УГК утворюють складений присудок, який в японському реченні, як правило, знаходиться в кінці. Головні І. В., аналізуючи УГК, розглядає речення з дієслівним присудком і приходять до висновку, що основний, повнозначний елемент конструкції – саме дієслово. Однак складений присудок з УГК може бути як дієслівним (*kare wa deki sou mo nai* – “навряд чи в нього вийде”), так й іменним (*kono kuruma o shyuuridekiru no wa anata kurai no mono da* – “окрім тебе ніхто не зможе відремонтувати цю машину”), а також ад’єктивним (*kondo no shiken wa muzukashii no de wa nai deshou ka* – “правда, сьогоднішній екзамен був складний?”). В той же час, Головні І. В. сам наводить приклади складеного іменникового та ад’єктивного присудку з конструкцією *hazu da* [Головнин 1963, 84]. Отже, усталені граматичні конструкції приєднуються до повнозначного слова (дієслова, іменника, прикметника) в тій чи іншій формі і, таким чином, являють собою службову частину складеного присудку.

Питання компонентного складу УГК в науковій та практичній літературі вирішується по-різному, тому досить складно визначити, що відносити до УГК, та встановити, з чого вони складаються. З одного боку, як правило, і зокрема в япономовних посібниках та граматичних довідниках УГК подаються окремо від смислової частини, а з іншого – наприклад, Головні І. В. вважає, що УГК складаються з двох частин, та включають в свій склад і повнозначне слово (автор вважає, що це дієслово). “Первый компонент выражается полнозначным глаголом в форме, соответствующей характеру второго компонента, который определяет способ сцепления двух частей сложного глагольного сказуемого” [Головнин 1963, 61]. Другий компонент, як вважає Головні І. В., “обычно состоит из одного или нескольких служебных слов (точнее слов в служебном употреблении), дающих характеристику значения первого компонента сложного глагольного сказуемого, а через него и значения всего предложения в целом” [Головнин 1963, 62]. Автор вважає, що УГК складаються з повнозначної та службової частини, до першої відноситься смислове дієслово та основні службові елементи (*nakereba, nakute wa, zaru o, tara, hazu*), а до другої – службові елементи типу *nanai, enai, ii, da*. Наприклад, в реченні *ikanakereba nanai* – “повинен піти”

перший компонент *ikanakereba*, другий компонент *parana'i*. Отже, основним компонентом Головнін І. В. пропонує вважати смислове слово та наступний (службовий) елемент конструкції. Однак в конструкції *koto ga dekiru* основний компонент якраз останній, тобто *dekiru*. Треба зазначити, що не всі елементи конструкції (не враховуючи повнозначне слово) можна чітко поділити на основні та допоміжні, а деякі взагалі не можна поділити на частини, як наприклад *hazu da, mono*. В зв'язку з цим, а також приймаючи до уваги, що модальне значення несе вся конструкція, а не якась її частина, видається доцільним зробити деякі пояснення щодо компонентного складу УГК.

За компонентною ознакою всі УГК складаються з двох частин. Перший компонент виражається повнозначним словом (дієсловом, іменником чи прикметником), в тій чи іншій формі, і представляє собою основну смислову частину складеного присудку. Другий компонент може складатися з одного чи більше службових слів – іменників (*koto, mono, no, tokoro, wake*) та дієслів (*suru, aru, omou, dekiru*). Перед службовими словами чи після них, зазвичай, стоять відмінкові показники, в кінці може стояти зв'язка (*da, desu, de aru*). В більшості конструкцій є свій «головний» компонент, так в *koto ga dekiru* основним компонентом є *dekiru*, а в *wake ga nai* основний компонент – *wake*. Однак граматичне значення УГК як цілого протиставлено лексичним значенням частин, з яких вони складаються. Ряд конструкцій включають більшість перерахованих компонентів (*dake no koto wa aru*) або лише деякі з них (*te wa ikenai, koto da*). Однак є такі конструкції, які взагалі не мають повнозначних частин мови (*made da, no da*). Деякі конструкції складаються лише з одного слова (*koto, mono*), хоча за свідченнями деяких дослідників ці слова є частками [Прасол 1999]. В той же час, слід зазначити, що говорячи про УГК, зазвичай, маються на увазі конструкції без смислового слова, однак зрозуміло, що окремо від нього УГК існувати не може.

Більшість таких службових слів втратили своє лексичне значення (*koto, mono, tokoro, wake, aru, nai, suru*), однак деякі все-таки частково зберігають семантику повнозначних слів і значення, яке вони виражають у складі УГК, пов'язано з їх первинним значенням. Сюди відносяться дієслово *omou* (думати), іменник *tsumori* (намір) в конструкціях наміру, дієслово *dekiru* (могти) в конструкції можливості та ін. Однак службові компоненти

конструкцій мисляться як єдині структури, разом зі смисловими словами, для носіїв мови вони постають як семантичні блоки, що виражають те чи інше відношення до дійсності.

Всі конструкції, що являють собою складений присудок та несуть ті чи інші модальні значення розрізняються за ступенем граматикизації, деякі з них близькі до вільних словосполучень (*koto ni kimeru*) [Головнин 1979, 276]. Так, існує ряд УГК, значення яких нескладно визначити, оскільки кожний компонент конструкції утримує притаманне йому, як самостійному слову, значення. Як правило, одним з компонентів таких конструкцій є повнозначне слово. Сюди відносяться: *koto ga dekiru*, *kanousei ga aru*, *koto ga kanou da*, *ni kataku nai* (конструкції можливості); *ou (you) to omotteiru*, *ou (you) to omou* (намір). Більшість УГК немотивовані, тобто за межами речення їх значення неможливо зрозуміти, виходячи з семантики частини, з яких складаються УГК. Наприклад: *shikata (shiyou) ga nai*, *zu ni (naide) wa irarenai* (*orenai*, *okanai*), *made mo nai* (конструкції обов'язку); *to wa (mo) kagiranaï*, *u (you) de wa nai ka*, *kamo shirenai*, *ni chigainai* (конструкції вірогідності, ймовірності, впевненості); *dokoro de wa nai* (неможливість виконати дію).

Найменш мотивовані, а отже такі, що представляють найбільші труднощі при опануванні мови – УГК, які не містять повнозначних слів, а основний службовий компонент представлений формальним іменником: *koto wa nai* – вказує на малоімовірність дії (*kare ga kuru wa koto wa nai* – “навіть, чи він прийде”), *nai (mono) de mo nai* – можливість виконання дії не виключається, але повної впевненості немає (*muzukashi kedo dekinai mono de mo nai darou* – “складно, звичайно, але можна, напевно, зробити”). *Koto da* – виражає рекомендацію шляхом вказування на важливість, необхідність, обов'язковість дії (*jibun de yatteru koto da* – “краще спробувати зробити самому”). *Wake ga nai* – ставиться під сумнів наявність причин, за якими попередня частина висловлювання була б правдивою, зміст попереднього висловлювання – безпідставний (*Konna ni yasui wake ga nai* – “не може бути, щоб було так дешево”).

За модальним значенням УГК можна поділити на декілька основних груп.

– Можливість (здатність): *koto ga dekiru*, *zu ni wa irarenai*, *wake ni wa/mo ikanai*, *dokoro de wa nai*, *zu ni wa irarenai*, *wake ni wa/mo ikanai*, *you ga nai* та ін.

– Вірогідність, ймовірність, припущення: *kamo shirenai, koto wa nai, nai koto wa (mo) nai* та ін.

– Впевненість: *to iu mono da, wake de wa (mo) nai, ni chigainai, de nakute nan darou, kurai no mono da* та ін.

– Обов'язковість, спонукальність: *nakereba (neba) paranaï (ikenai, dame des), wake wa nai, ni (wa) ataranai, hou ga ii, koto ni naru, made mo nai* та ін.

– Намір виражають такі конструкції, як *ou (you) to omotteiru, ou (you) to omou, koto ni suru, tsumori da, ou (you) to suru* та *ou (you) to iu*.

– УГК, що виражають значення бажання: *nai mono ka, tai mono da, takute tamaranaï (naranai/shikata ga nai)*.

Чимало існує конструкцій з експресивним значенням, що підкреслюють висловлювання, вносять в нього різні види емоційного забарвлення: *kotoka, to ittara nai, kinji o enai, mono ga aru, te paranaï, te yamanaï* та ін.

Окрім вищеназваних великих груп, існують УГК з іншими модальними значеннями. Наприклад, конструкції, що вказують на передачу інформації з чужих слів (*to iu koto da/to no koto da*); на пояснення особистих обставин (*mono da* – “адже”); підкреслюють незначну ступінь (*to iu tokoro da* – “від сили”, *ni suginaï* – “всього-навсього”); недійсність (термін Шахматова А. А.) дії (*tokoro datta* – “трохи не”, “майже”); контраст при порівнянні (*dokoro de wa nai* – “не те, що...”); експресивне заперечення (*mono ka* – “яке там”, “зовсім навпаки”); максимальну оцінку явища, предмета, обставин, дії та ін. (*kagiri da* – “найкраще”) та інші значення.

Отже, УГК в японській мові виражають різноманітні відтінки оціночних значень, причому, не дивлячись на близькість значень, вони не можуть бути зведеними до синонімічних, оскільки навіть доволі близькі за семантикою конструкції використовуються в різних ситуаціях, зважаючи на соціальну складову розмови та інші стилістичні нюанси.

Необхідно відмітити, що одна конструкція може мати зовсім різні значення, хоча і займати однакове положення в реченні, наприклад, використовуватись з однією формою дієслова, і розрізнити такі конструкції можна лише за контекстом. Така УГК, як *hazu da*, може мати, з одного боку, значення “дуже вірогідно, скоріш за все” (*oboeteiru hazu da* – “напевно, пам'ятає”), а з іншого – “повинен” (*kare ga shitte ita hazu de wa arimasen* – “він не

повинен був знати цього”). Конструкція *made da* може означати “доведеться” (*moshi kare ga yatte kurenai no nara jibun de yatte miu made da* – “якщо не зробить він, доведеться спробувати самому”). А також має значення “просто, лише” (*chotto ki ni natte made yo* – “просто почав хвилюватися”). *Koto wa nai* – вказує на малоїмовірність дії (*kare ga kuru koto wa nai* – “навіть чи він прийде”). З іншого боку може вказувати також на необов’язковість дії (*kare ga kuru koto wa nai* – “йому не потрібно приходити”).

Досить важливою особливістю деяких УГК японської мови є асиметричність. Тобто стверджувальна і заперечувальна форма несуть різне значення. Так, конструкція *te mo ii* означає дозвіл, незаперечення чи питання про дозвіл, однак заперечувальний варіант цієї конструкції *nakute mo ii* має значення не стільки дозволу, скільки заперечення обов’язковості – “не обов’язково повинен...” (*shinnyuushyain wa dansei jyanakute mo ii desu* – “нові співробітники не обов’язково повинні бути чоловіками”). *Suru hazu da* означає “напевно, зробить”, але *suru hazu de wa nai* має значення “не обов’язково, може й ні”. *Wake da* (ясна річ, виходить, що, справа в тому, що), однак *wake de wa nai* означає “не обов’язково, це ще не означає”. Симетричними можна вважати конструкцію *to iu mono da*, що підкреслює впевненість, і може перекладатись як “саме; саме це і є (щось)” (*raku mo areba ku mo aru no ga jinsei to iu mono da* – “то радощі, то печалі – це й є життя”), та заперечний варіант: *to iu mono de wa (mo) nai*, що вказує на заперечення впевненості (*gaikokugo o hanaseru to tsuuyakunouryoku ga aru to iu mono de wa nai* – “те, що він говорить на іноземній мові, далеко не означає, що він здатен перекладати”).

Слід зазначити, що ряд конструкцій можуть мати лише стверджувальну чи лише заперечну форму.

Привертає увагу той факт, що більшість таких конструкцій мають яскраво виражену приналежність до діалогічного мовлення.

Навести вичерпний список усіх конструкцій та зосередитись на їх функціональних особливостях тут немає можливості, оскільки, по-перше, їх чимала кількість (лише одна група обов’язку, спонукання, вимушеності налічує до 30 конструкцій), а по-друге, кожна з них вживається в конкретному випадку, а отже потребує особливого підходу з урахуванням значного ілюстративного матеріалу.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Головнин И. В. Ведение в синтаксис современного японского языка.** Москва, 1979.
2. **Головнин И. В.** Лексико-синтаксический способ выражения долженствования в современном в японском языке // **Японский язык.** Москва, 1963.
3. **Головнин И. В.** Лексико-синтаксическое выражение возможности/невозможности в современном в японском языке // **Японский лингвистический сборник.** Москва, 1959.
4. **Головнин И. В. Грамматика современного японского языка.** Москва, 1986.
5. **Головнин И. В. Учебник японского языка** (для продолжающих). Часть 1. Москва, 1997.
6. **Головнин И. В. Учебник японского языка.** Москва, 2005.
7. **Данилов А. Ю. Японский язык. Потенциальный залог и конструкции возможности.** Москва, 2004.
8. **Кутафьева Н. В. Японский язык. Особенности научно-технического стиля.** Москва, 2005.
9. **Лаврентьев Б. П. Практическая грамматика японского языка.** Москва, 1998.
10. **Прасол А. Ф. Заключительные модально-экспрессивные частицы.** Владивосток, 1999.
11. **Пряхина Л. В., Колесникова А. А. Очерки практической грамматики японского языка.** Москва, 2007.
12. **Сыромятников Н. А. Развитие новояпонского языка.** Москва, 1978.
13. **Etsuko Tomomatsu, Jun Miyamoto, Masako Wakuri. 500 Essential Japanese Expressions.** Tokyo, 1996.
14. **Seiichi Makino, Michio Tsutsui. A Dictionary of Intermediate Japanese Grammar.** Tokyo, 1996.